

УДК 483(071.1)

К.Я. Климова,
кандидат педагогічних наук, в.о. доцента
(Житомирський педуніверситет)

ТЕРНИСТИМИ ШЛЯХАМИ ДО СЛОВЕСНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

У статті йдеться про методику формування комунікативних якостей мовлення майбутніх учителів-словесників.

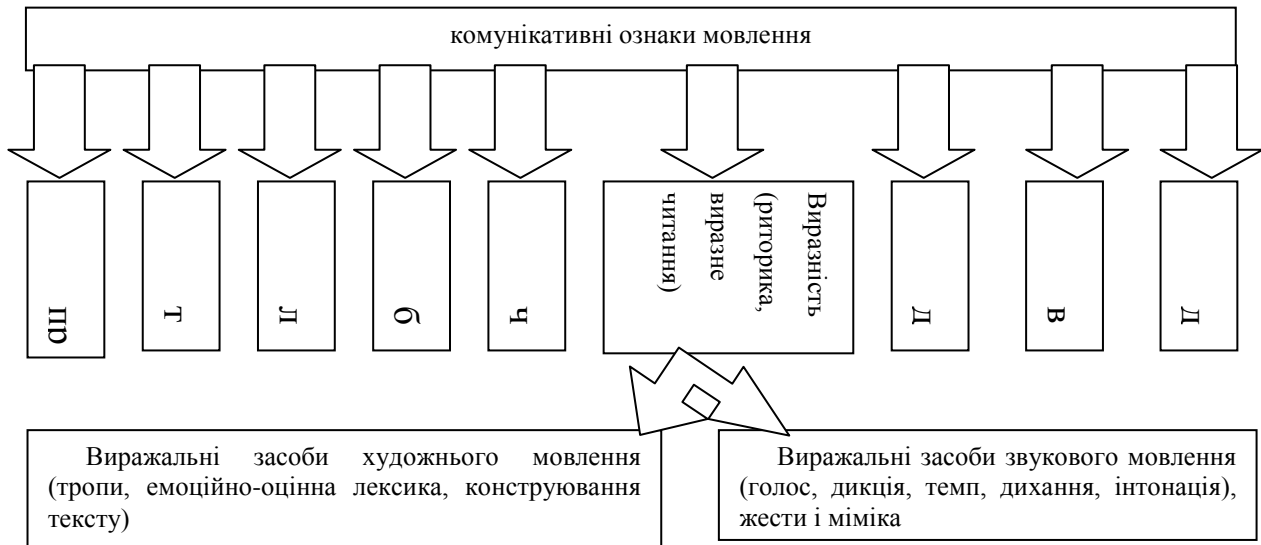
Такі тернисті муки слова,
Коли в душі святе й небесне,
А через уста йде полова,
Й добірне зерно не воскресне.
(Ларіон. Народження Людини.)

Далекий квітень 1915 року. Тридцятичотирирічний приват-доцент, шойно виголосивши блискучу промову перед студентами Київського університету, сходить з кафедри під гучні оплески захоплених слухачів. Згодом В.Домонтович напише про ораторські здібності свого вчителя: "Ретельний учений дотиком чарівної палички з дрібною теми здатний створити казковий палац, шліфуючи, обернути камінець у блискучий діамант бездоганної ерудиції"[1: 14]. Що саме захоплювало всіх, хто слухав промови Івана Огієнка – митрополита Іларіона? Беззаперечно, окрім ґрунтовних знань із багатьох наук, ця людина мала дар красномовства, високий рівень культури мовлення й мислення, здатність впливати на розум і почуття. Але ж яка кропітка праця передувала його риторичному тріумфу! Жоден майстер слова не зміг би заперечити мудрості Огієнкових слів: "Добре знання літературної мови набувається повсякчасним її вивченням та глибоким знанням мови народної"[1:82]. Проблема формування культури мовлення носіїв, поставлена вченими минувшини, залишившись актуальною дотепер, разом із нами зробила крок у нове тисячоліття. Чи зможуть сучасні студенти сказати, що їм пощастило почути зразкове мовлення своїх вузівських викладачів, навчитися майстерності спілкування в усіх сферах суспільного життя? Безумовно, вища педагогічна школа дає початок своєрідної "ланцюгової реакції": висока культура мовлення викладача заохочує студентів до більш продуктивної роботи над удосконаленням свого мовлення, яке, відповідним чином, має стати зразком для школярів. При цьому викладачі-словесники повинні готувати не просто фахівців, здатних бездумно репродукувати прочитане або почуте, а творчих особистостей, котрі, спираючись на історичний досвід попередників, водночас виразно й логічно висловлюють власне ставлення до тієї чи іншої проблеми. Докорінні зміни у суспільних стосунках зумовили цілу низку проблем освітянських: "Одним із найбільших недоліків нашої системи освіти є авторитарна педагогіка. Не замінивши її на педагогіку толерантності, ми ніколи не досягнемо того, щоб наше суспільство було дійсно демократичним"[2:7]. Тож співпраця викладачів і студентів з вивчення теоретичних основ культури й техніки виразного мовлення потребує від них, окрім взаємоповаги, однакової ретельності й ширості. Ніякими зусиллями не вкласти чарівні слова в уста носіїв, доки кожен сам, з власного бажання, відкинувши на годину повсякденні клопоти, не залишиться віч-на-віч з мовою, з мудрими книгами, щоб, за словами Григорія Сковороди, "душа живилася і росла, а не пригнічувалась".

Про що слід подбати вузівському викладачеві-словеснику, який хоче допомогти студентам-майбутнім учителям підвищити рівень мовленнєвої культури? Насамперед про формування у студентів комунікативних якостей мовлення. Н.Г.Тарарак слушно зауважує, що "техніка і культура мовлення становить собою сукупність прийомів мовленнєвого дихання, голосоутворення, дикції... Вчитель повинен систематично підвищувати рівень своїх знань і професійну майстерність, виховувати в собі культуру мовлення і артистизм"[3: 143]. Показово, що на факультеті підготовки вчителів початкових класів вивчається окремий курс "Основи культури і техніки мовлення"(ОКТМ). Про деякі особливості методики його викладання ми розповімо далі.

Виходячи з того, що ОКТМ - лінгвістична дисципліна, мовознавці наголошують на важливості питання про співвідношення мови (засобу спілкування, мислення, пізнання світу) і мовлення (способу реалізації мови у процесі мовленнєвої діяльності людини), що визначає суть різниці між поняттями про культуру мови і культуру мовлення. Вивчення курсу здійснюється з опорою на зв'язки між спорідненими навчальними дисциплінами, зокрема на спільну для них мовознавчу термінологію. Пропоновані нами вже на першому практичному занятті з курсу ОКТМ схеми унаочнюють, систематизують зміст теоретичної частини та скорочують надлишкову інформацію. Виконання тестових завдань у практичній частині дозволяє студентам відразу об'єктивно визначити рівень своєї мовленнєвої культури і оптимізує процес подальшого вивчення курсу ОКТМ. Наведемо приклади однієї зі схем й тестових завдань:

Схема 1. Предмет курсу ОКТМ

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

Оберіть тест доступного для Вас рівня самостійності і виконайте завдання, не звертаючись до будь-якої довідкової літератури, протягом 20-ти хвилин. Перевірте правильність відповідей за допомогою викладача і поставте собі відповідну кількість балів, одержавши об'єктивну оцінку рівня своєї мовленнєвої культури на початку вивчення курсу ОКТМ. Чи достатнім, на Вашу думку, є цей рівень для вчителя-словесника? Поясніть, по можливості, причини мовленнєвих помилок, допущених при виконанні тестових завдань.

Тест 1. Репродуктивний рівень самостійної діяльності.

1. Назвіть Ваших улюблених українських письменників та поетів.

За кожну правильну відповідь – 1 бал.

2. Перерахуйте розділи мовознавства.

За правильну відповідь – 1 бал.

3. Визначте, які з пар слів є антонімами, синонімами, паронімами, омонімами: тихий-спокійний, назу-стріч-на зустріч, припишк-загомонів, діалектичний-діалектний.

За правильну відповідь – 4 бали.

4. Запишіть українською мовою:

"Профессор Б.Н. Головин был автором первой вузовской программы по курсу "Основы культуры речи" и первого учебника по этому курсу. В центре внимания книги – коммуникативные качества современной литературной речи, а главная ее задача состоит в теоретическом обосновании и практическом описании культуры речи как совокупности определенных коммуникативных качеств в их системе" (Л.Скворцов).

За правильну відповідь – 10 балів.

5. Поставте наголос у словах: листопад, одинадцять, український, сільськогосподарський, каталог, центнер, квартал, черговий, цемент, боязнь.

За кожну правильну відповідь – 1 бал.

Тест 2. Продуктивний рівень самостійної діяльності.

1. Продовжіть віршовані рядки та назвіть їх авторів:

У щастя людського два рівних є крила...

Страшні слова, коли вони мовчать...

Буду я навчатись мови золотої...

О слово рідне! Орле скутий!..

Ще не вмерла Україна...

За кожну правильну відповідь – 2 бали.

2. виправте ненормативні вислови: пропозицію одобрили, шарикова ручка, виключити телевізор, закрити двері, підніміть руку, учні краще взнали історію краю, зацвіли георгіни, відкрій очі – вже ранок, гарна земляника, пишій з красної стрічки.

За кожну правильну відповідь – 2 бали.

3. Утворіть від поданих слів синонімічні ряди, враховуючи багатозначність: добрий, сміливість, говорити, радіти, весело.

За кожен синонімічний ряд – 2 бали.

4. Запишіть українською мовою уривок:

"Очень важно вовремя понять, что в жизни не будет никаких репетиций. Некоторые по молодости полагают, что все это черновик, а вот потом начнется настоящая жизнь. Ерунда! Хуже всего, когда ты живешь, испытывая колоссальное отвращение к самому себе. У каждого человека есть амбиции и есть возможности, здесь очень важно соблюсти баланс. Я пытался все время соизмерять одно с другим. Мне не нужно сидеть на Креще-

тике, чтобы ощущать себя украинцем" (В.Коротич).

За правильний переклад – 10 балів.

5. Доберіть риму до слів: стояти, кмітливий, даючи, орнамент, родина, стрічка, стріла, тремтіти, брести, оберіг.

За кожне римоване слово – 1 бал.

Висновки до тесту:

1. Високий рівень - від 70 балів.
2. Хороший рівень – від 50 до 69 балів.
3. Середній рівень – від 35 до 49 балів.
4. Низький рівень – до 34 балів.

Окреме заняття курсу присвячуємо проблемі формування точності й виразності мовлення студентів. Корисними, на нашу думку, видаються вправи, що передбачають звертання до словників. Наведемо деякі з них:

Вправа 1. Проаналізуйте лексеми, наведені за матеріалами "Практичного російсько-українського словника" О.Ізюмова (1926 р.), з погляду точності і виразності (у дужках записано синоніми до слів, вживані нині). Чому багато з цих слів так і не увійшли до вжитку, не стали термінами? Чи доречним тут є вислів О.Пономаріва: "Нерідко до терміна іншомовного походження виникає синонім, створений на рідному ґрунті. Є тенденція термін іншомовного походження вживати в офіційно-діловому стилі та в суто наукових працях; створений на питомому ґрунті – в науково-навчальній та науково-популярній літературі, в публіцистиці, в красному письменстві"?

Книгозбірня (бібліотека), зложене речення (складне речення), наросток (суфікс), прийдешній час (майбутній час), речівник (іменник), шелестівка (приголосний), риска (тире), азбука, абетка (алфавіт), вольовий спосіб дієслів (наказовий спосіб дієслів), перукар, голяр, цирюльник (перукар), броварник, пивовар (пивовар), помічник, поплічник (помічник).

Вправа 2. Перекладіть текст, користуючись словником[4]. Доберіть до нього заголовки. Визначте основну думку.

Можно указать на одну языковую ошибку, которая увековечена не только в слове, но и в мраморе. "Моисей" — одно из самых прославленных созданий Микеланджело. В нем скульптор воплотил мечту о мудром и решительном человеке, волевом и страстном. Неподвижная фигура полна внутреннего напряжения, динамизма. Пророк справедлив, но страшен в своем гневе. Народ, которого он спас, которому он нес законы новой жизни, отступился от него, променял правду на деньги. Значительно увеличивают впечатление от образа рассерженного пророка маленькие рожки надо лбом. Откуда у пророка рога? Это многих удивляет.

Во всем виноват латинский перевод. Латинское *cor (o) natus* — 'сияющий, окруженный сиянием, лучами'; *cornatum* — 'венчать, украшать венком' было подменено другим: *cornutus* — 'рогатый'; *cornus* — 'рог'. А Микеланджело воссоздал эту ошибочно возникшую деталь в облике Моисея.

В.В.Одинцов[5: 12]

Набувши певного досвіду роботи з довідковою літературою, студенти можуть спробувати виконати завдання продуктивного типу:

1. Уявіть, що Ви – укладач тлумачного словника. Пам'ятаючи про точність і стислість, поясніть семантику запропонованих нижче слів. Проілюструйте тлумачення прикладами з художньої літератури або складеними самостійно реченнями:

Варіант 1: підтюпцем, запашний, викорінювати, толерантність, емоційний, мереживо, віньетка.

Варіант 2: насмішкувато, розмаїтий, виборювати, уподобання, агресивний, родовід, імпровізація.

Особливу увагу приділяємо розвитку ораторських здібностей майбутніх учителів. Теоретичні положення даної теми варто аргументувати за допомогою цитат – висловів видатних людей. Так, студентам запропоновано виконати наступне завдання:

Запишіть послідовно вислови, які є відповіддю на запитання:

- 1) про що треба дбати ораторові, щоб не зіпсувати враження від промови?
- 2) за яких умов промова буде доступною?
- 3) у чому полягає стислість мовлення оратора?

Істинна стислість виразів полягає у тому, щоб говорити лише те, що достойне бути сказаним і, навпаки, не говорити того, про що кожен сам може подумати (А.Шопенгауер). Одного неточного, невдало сказаного, або хоча б погано висловленого слова іноді досить, щоб зіпсувати все враження (А.Міцкевич). Оратор, який виступає перед певною аудиторією, повинен враховувати рівень її здібностей, інтересів і забобонів; у противному випадку він даремно буде розраховувати на вплив серед її слухачів і на їх прихильність (Д.Юм). Оскільки оратор прагне до живого практичного впливу промови, він повинен враховувати місце, де виголошує промову, ступінь освіченості, рівень розуміння, характер слухачів (Г.Гегель). З розумовим запасом людини і з її здатністю сприйняття необхідно рахуватися. Це знання дає точку опори доказам оратора і становить необхідну умову для доступності (О.Бен).

Дуже важливо виробити у студентів навички логічного мовлення (як усного, так і писемного), яке, безумовно, спирається на логічне мислення. Найбільш ефективною при цьому виявляється робота з текстами різних жанрів, яка проектує подальше самостійне написання творів студентами. Доречно звернутися до фольклорної скарбниці - мудрих витворів українського народу. Студенти досить успішно виконують завдання такого типу:

Завдання 1. Прочитайте виразно тексти. Знайдіть "дане" і "нове". Як правильний порядок речень (логічність) використано при написанні фольклорних творів? Визначте їх основну думку і жанр.

Ішов бідний чоловік полем, побачив під кущем зайця та й думає: "А що, як я вб'ю цього зайця, продам і куплю собі свинку. А свинка виросте та й приведе дванадцятю поросят. Коли ж поросята виростуть та приведуть кожне по дванадцятю, тоді я продам їх та куплю теличку, а теличка виросте та приведе бичка, а потім ще бичка, а бички стануть волами. Попродам я волів та поставлю хату, оженюся і буде в мене два сини. Сини робитимуть, а я тільки буду порядкувати... Ні, не так треба робити, а ось так!"

Та так дуже гукнув "Ось так!", що заєць злякався і втік. Утекли із зайцем і хата, і сини, і все добро.

Завдання 2. Напишіть твір-мініатюру за одним із прислів'їв. Прослідкуйте за тим, щоб Ваш текст мав вступну частину, основну частину (з аргументацією) та висновки:

- Від теплого слова і лід розмерзає.
- Не бійся розумного ворога, бійся дурного приятеля.
- Кожен край має свій звичай.
- Не бажай синові багатства, а бажай розуму.

Ми навели тільки деякі приклади, які ілюструють методичний підхід до вирішення проблеми формування культури мовлення майбутніх учителів (на прикладі роботи зі студентами факультету підготовки вчителів початкових класів). Слід наголошувати студентам: не може бути гарного вчителя без ґрунтовної мовно-мовленнєвої підготовки – огріхи шкільного навчання щоразу болюче нагадують про себе під час публічних виступів, написання диктантів, творів, наукових робіт тощо. Свідоме ставлення студентів до підвищення рівня своєї мовленнєвої культури є запорукою якісної підготовки шкільних учителів. Дотепер не втратили актуальності слова Івана Огієнка: "Нашим мовним учителем мусить стати найперше школа і то школа хороша, бо без доброго навчання літературної мови знати її не будемо" [1:218].

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Огієнко І.І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / Упоряд. М.С. Тимошик. – Львів, 1995. – 296с.
2. Кремень В.Г. Через пріоритетний розвиток освіти, виховання до динамічного національного прогресу // Педагогіка толерантності. - №4. – 2000. – С. 4-8.
3. Тарарак Н.Г. Формування елементів педагогічної майстерності студентів у процесі вивчення дисциплін вокально-хорового циклу // Вісник Житомирського педуніверситету. Випуск 6. – Житомир, 2000. – С. 143-145.
4. Новий російсько-український словник. – К.: Аконіт, 1997. - 768с.
5. Одинцов В. Лингвистические парадоксы: Кн. для учащихся ст. классов. – 3-е изд., исп. – М.: Просвещение, 1988. - 254с.

Матеріал надійшов до редакції 16.11.2001 р.

Климова Е.Я. Тернистыми путями к словесному мастерству.

В статье рассказывается о методике формирования коммуникативных качеств речи будущих учителей-словесников.

Klymova K.Ya. Thorny steps to verbal skills.

The article describes methodology of developing communicative speech properties of future language teachers.